

1975. – Вып.1 (25). – Л.: Вища школа, 1975. – С.151-153. 10.Гегель Г. В. Ф. Система отдельных искусств // Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4-х тт. / Ред. М. Лифшица. – М., Искусство, 1971. – Т. 3. – 444 с. 11.Гинзбург Лидия. О лирике. – Л.: Сов. писатель, 1974. – 154 с. 12.Горький А.М. Литературные забавы / Горький А.М. Собр. соч.: В 30 т. – Т. 27. – М.: Худож. лит., 1953. – 215 с. 13.Гуляев Н.А. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1977. – 128 с. 14.Жирмунский В.М. Введение в литературоведение. – СПб, 1996. 15.Камінчук Ольга. Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. – К.: ЛДЛ, 1998. 16.Лесин В.М. Літературознавчі терміни. – К.: Рад. школа, 1985. – 217 с. 17.Літературознавчий словник-довідник / Автори-укладачі Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. 18.Сюжет у ліриці. Критичний аналіз поглядів на проблему. – Луцьк: ВДУ, 1998. – 44 с. 19.Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М.: Учпедгиз, 1940. – 160 с. 20.Ревякин А.И. Проблемы изучения и преподавания литературы. – М.: Просвещение, 1972. – 132 с. 21.Тимофеев Л.И. Стих и проза. – М.: Учпедгиз, 1938. 22.Ткаченко Анатолій. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К.: Правда Ярославичів, 1998. 23.Тодоров Л. Лирика // Словарь литературоведческих терминов/ Ред.-сост. Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – М.: Просвещение, 1974. – 175 с. 24.Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 137 с. 25.Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Сов. писатель, 1972. – 130 с. 26.Целостность художественного произведения и проблемы его анализа в школьном и вузовском изучении литературы. – Донецк, 1977. – 161 с. 27.Щепилова Л.В. Введение в литературоведение. – М.: Учпедгиз, 1956. – 205 с.

*Ірина Поліщук,
студентка*

«ДОКТОР» ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ ЯК ПРЕДТЕЧА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОМАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті досліджено прийоми психологічного аналізу в романі Є.Гребінки «Доктор».
Ключові слова: психологізм, психологічний роман, художні засоби.

В статье исследованы приемы психологического анализа в романе Е.Гребенки «Доктор».

Ключевые слова: психологизм, психологический роман, художественные средства.

In the article the receptions of psychological analysis are investigational in the novel of E. Grebinka «Doctor».

Keywords: psychological, psychological novel, artistic facilities.

Психологічний роман – це твір, у якому зображується внутрішній світ людини засобами художніми, його найдрібніші переливи: почуття, думки, бажання, мрії, мотивації вчинків і дій, тони й напівтони переживань. У коло такого романтичного дослідження потрапляє герой чи герої, душевний склад пояснюється спадковістю, вихованням, соціумом чи ідеологією; інколи він розкривається за допомогою снів, передчуттів, двобоєм особистості з самим собою, через змалювання загадкових проявів свідомого й підсвідомого. Відтак доцільно припустити, що психологічний роман тісно пов'язаний із психологізмом у літературі, який розкривається через систему засобів і прийомів, підпорядкованих повному, глибокому й детальному змалюванню внутрішнього світу героїв.

Однак найперша і найнеобхідніша умова виникнення психологізму – це усвідомлення неповторної людської особистості як найбільшої цінності, зацікавлення її моральним та світоглядним потенціалом. За такої умови письменник зображує життєву позицію героя, процеси її кристалізації, зміни, зокрема – її філософські та етичні пошуки, спроби людини відповісти на питання про сенс життя, добро й зло, правду й справедливість. Автор підкреслює, що відбуваються пошуки такої істини, яка диктується не авторитетом, традицією, існуючою системою цінностей, а власним, глибоко відчутим і пережитим досвідом. Людина нічого не сприймає просто так, а «докопується» до істини самотійно; і, навіть коли помиляється, все ж таки здобуває свою власну правду, свою особистісну істину, яка набуває особливої цінності. Саме тому моральні й філософські пошуки героїв мають не випадковий, напружений характер і часто пов'язані з душевними драмами, переживаннями, навіть трагізмом.

Отже, зображуючи пошук власної життєвої позиції засобами психологізму, письменник змальовує героя, який сам вирішує питання про власну відповідальність за свою долю, виявляє своє ставлення до світу, людей, живе за законами совісті. Такий герой не пливе за течією, прикриваючись загальноприйнятими теоріями, істинами, а кожного разу обдумує власне ставлення до життя у всіх його виявах. Він постійно перебуває у стані пошуків, боротьби з дійсністю, «правдами» інших героїв, і це зумовлює протидію обставинам зовнішнім, власній конкуренції світу, розумінню призначення людини в цьому світі. Письменник-психолог змальовує персонажа таким, який кожен новий факт, кожне нове явище оцінює з позиції моралі, а це призводить до перевірки попередніх уявлень, «правд» і «істин», до усвідомлення суперечливості власного «я», що часто приносить людині душевні страждання.

Як відомо, початки психологізму спостерігаються уже у фольклорних творах, проявляючись у художньому прийомі поетичного паралелізму, який надалі буде творчо використовуватися письменниками, починаючи з доби сентименталізму. Саме у творах сентименталістів зображення внутрішнього світу людини набуває статусу обов'язковості, проте й специфічності: вони намагаються внутрішні процеси передати через зовнішні вияви (наприклад, щоб передати позитивний настрій персонажа, описували радісний вираз його обличчя); відтак подібне відтворення почуттів хибувало на загальність, йому не вистачало глибини, переконливості.

Романтики удосконалюють психологічне змалювання героїв, проте звертаються лише до надзвичайно сильних красивих почуттів, а найтонші їх відтінки і нюанси залишаються поза межами їх уваги.

З розвитком реалізму психологізм у літературі набуває високої якості, так званої «раціоцентричності», тобто ототожнення психіки і свідомості з недооцінкою позасвідомих процесів. Саме в прозі XIX століття розвивається й утверджується така істотна властивість психологізму, як «діалектика душі» – не просто глибоке і правдиве зображення внутрішнього світу персонажів, а його відтворення як процесу з урахуванням усіх піднесень і падінь людського духу.

Зрозуміло, що найширші можливості у цьому плані має реалістичний психологічний роман. Як зазначає Є.Мелетинський, «психологізм – не обов'язкова, але дуже характерна й специфічна риса романного жанру. Для роману, навіть на ранньому етапі, обов'язкова певна міра виділення особистості, той чи інший ступінь індивідуалізації, нехай і на тлі якихось колективних стосунків і уявлень» [1, 3].

На думку дослідника, вже в давньогрецькому романі говориться про долю героя, про його вірність коханій. У середньовічних творах цього жанру йде мова про почуття героя як головну його сутність, найперше – про його любовні переживання, котрі ще не аналізуються, але виступають як неймовірна пристрасть до надзвичайного об'єкта кохання («Трістан та Ізольда», «Ерек і Еніда», «Ланселот» Кретьєна де Труа).

Основний висновок полягає в тому, що «середньовічний роман справді зосереджений на особистій долі героя і його пристрастях, які суперечать його соціальному обов'язку(лицаря, шаха, принца і т.д.). але при цьому саме ці безумні почуття, у яких виявляється індивідуальність героя, зовсім не асоціюються з психологічною точкою, а лише описуються на тлі лицарських і подібних до них пригод»[1,5 - 6]. Такими були перші спроби психологічного роману в XII- XIII ст., а повний перехід до нього здійснюється пізніше у творах Марі Мадлен де Лафайет, французької письменниці, яка створила перший справжній психологічний роман («Принцеса Клевська», 1678). У ньому немає найменшої претензії на соціальну критику, а авторська увага спрямована «на аналіз пристрастей, на опис суперечливості людських почуттів, які породжують страждання, на недосконалість людської натури», психологічний аналіз спрямований «не спеціально на людські характери, а швидше на загальні закони життя внутрішніх почуттів»[1,26].

Є.Мелетинський справедливо вважає, що зближення морально описової і психологічної традиції зумовлює формування класичної форми романтичного жанру, представлені такими творами у XVIIIст., як «Манон Леско» Прево, «Щасливий селянин», «Маріанна» Маріво, «Кларисса Гарлоу» Річардсона.

Роман Є.Гребінки «Доктор», опублікований у 1844 році, позначений реалістичною манерою написання, увагою до психології героїв, їх внутрішнього світу в безпосередньому зв'язку з соціальним середовищем, ідеєю цінності людської особистості. В академічній історії української літератури зазначається, що, «розробляючи тему моральної переваги «маленької людини» над бездушним середовищем, її загибелі в умовах соціальної несправедливості, Є.Гребінка досить реалістично, засобами іронії, каламбуру, гіперболи виводить прошарок користолюбців як життєво достовірних характерів, розкриває їх групову психологію хижаків і паразитів»[2,208]. Проте актуальним залишається питання про авторський підхід до змалювання образу головного героя, дослідження якого допоможе утвердитися в думці про те, що Є.Гребінка одним з перших українських прозаїків творить психологічний роман.

Отож, оповідь у творі традиційно ведеться від третьої особи, і вона дозволяє автору без будь-яких обмежень вводити читача у внутрішній світ

персонажа, змальовуючи його детально й глибоко. Саме так описано дитячі та юнацькі роки Івана Тарасовича Севрюгіна, його життя і лікарську практику в Петербурзі, що, відповідно, знайшло втілення у двох частинах роману. Для автора немає таємниць у душі героя: він знає про нього все, уважно спостерігає за внутрішніми процесами його душі; зокрема у творі акцентується увага на стосунках батька й сина: батько змальований дикуватим, водночас жорстоким до сина, якого так довго чекав. Але це чекання не призвело до усвідомлення первинності ніжних і добрих почуттів до дитини; навпаки, батько прагне на людях похвалитися сином, його успіхами, а насправді своїм самодурством і суворістю породжував у душі дитини комплекси, які вплинули (і визначили) усе його життя. Наприклад, оповідач розповідає про ті душевні порухи, які сам герой не помічає або в яких не хоче собі зізнатися, коментує психологічні стосунки найближчих людей на рівні міміки, рухів, змін у портреті («...молодой Севрюгин, поступив в академію, был робок, застенчив по-прежнему; часто он хотел пересилить себя и вмешаться в игры, шутки и рассказы своих товарищей, но его приемы смешили всех; его шутки и остроты никогда не выходили...»[3, 464]).

Зазначимо, що Є.Гребінка вміло використовує особливо важливі у психологічному плані вирази й слова. Так, курсивом подається ключова фраза, яка належить батьку головного героя: «Я люблю сына и не щажу на нем лозы...»[3,410], власне, вона і виражає якнайточніше ставлення батька до сина, до його виховання.

Оповідь від третьої особи уможливорює включення у твір різних прийомів психологічного зображення; зокрема інтимну й публічну оповідь, уривки з щоденників, листів. У романі Є.Гребінки «Доктор» сімнадцятилітній головний герой «за прикладом багатьох наукових героїв» починає вести щоденник, відтак змінюється форма оповіді, у якій охоплено події від одруження сестри Івана Тарасовича до його навчання у Петербурзі. Проте за цією зовнішньою сюжетною канвою проступає внутрішнє життя головного героя : його думки, переконання, уявлення, оцінки людей, котрі його оточують («...под прекрасной наружностью непременно должна быть чудесная душа!...»[3,451]; Сегодня то же, что и вчера, завтра то же, что и сегодня. Скучная жизнь... Нечего записывать. Брошу вести свой журнал... Только трата времени»[3,457]).

Проте у романі переважає оповідь від третьої особи, яка, зокрема, уможливорює і вільне поводження з художнім часом. У творі Є.Гребінки хронологічна причинно-наслідкова оповідь обривається у фіналі першої частини, й автор дуже стило інформує про тривалий період, який не позначений психологічним навантаженням і виконує роль сюжетної зв'язки: «Распрощаемся и мы с Иваном Тарасовичем, надолго, лет на десять. Десять лет! – сказать легко, пожалуй и пережить кому не трудно, а иному это целая вечность!... Пускай себе едет в Петербург Иван Тарасович... Я его отпустил на целые десять лет в отпуск по домашним обстоятельствам»[3,461].

Майстерно володіє Є.Гребінка і таким засобом психологічної характеристики, як внутрішній монолог – безпосередня фіксація і відтворення думок героя, художня імітація реальних психологічних закономірностей

внутрішньої мови. Автор ніби «підслуховує» думки героя у всій їх природності, непередбачуваності («И я остался один, один на белом свете!... К чему все мои деньги? К чему моя известность, когда не с кем разделить радости? А как бы полюбил я, как бы обожал существо, которое полюбило меня. Я угадывал бы ее мысли, чувства, малейшие прихоти; я был бы рабом ее и гордился бы этим!...»)[3,472]. У внутрішніх монологів роману «Доктор» відтворюється добра, чуйна водночас і досить наївна натура головного героя, яка зовсім не здатна протистояти світу зла, жорстокості, підступності й брехні.

У творі Є.Гребінки психологічні колізії підкреслюються і зовнішніми деталями, одна з них – портретна. Автор влітає в сюжетну канву твору, а саме – у зав'язку, епізод загартування сина-немовляти, після якого «...на всю жизнь у него осталось в глазах какое-то странное выражение испуга»[3,409]. Про цей вираз обличчя час від часу згадує письменник, характеризуючи найбільш драматичні події у житті Івана Тарасовича.

Інша деталь стосується світу речей – це книга Корнелія Непота, яка супроводжує героя усе його свідоме життя і з якою він і помирає. Як відомо, Корнелій Непот, давньоримський історик і письменник, створив життєписи відомих людей, зокрема Цицерона, Катона, тому така деталь – книга цього автора – виступає пронизливою деталлю-контрастом до загубленого несправедливо життя Івана Тарасовича.

Отже, Є.Гребінка майстерно володіє значним арсеналом психологічних художніх прийомів, які засвідчують, що саме зображення складного характеру домінує над змалюванням соціального тла, зокрема «целой стены лиц, бакенбард, воротников, лорнетов, эполет»[3,491], здатних знищити, спотворити, розтерзати головного героя. Водночас письменник ще не використовує психологічний аналіз і самоаналіз, коли найскладніші душевні стани розкладаються на елементи, інтерпретуються і стають зрозумілими для читача. Проте Є.Гребінка у романі «Доктор» робить перший важливий крок до створення психологічного роману.

1.Мелетинський Е.М. Начало психологического романа / Елеазар Моисеевич Мелетинский – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2002. – 36с. (Чтения по истории и теории культуры. – Вып. 35). 2.Історія української літератури ХІХ століття: У 3-х кн.. За ред. М.Т.Яценка. – Кн. І. – К.: Либідь, 1995. – 368с. 3.Гребінка Є.П. Твори: В 3-х т. / Євген Гребінка – Т.2. – К.: Радянський письменник, 1980. – 743с.

*Євгенія Іванчукова,
аспірантка*

ПОВІСТЬ А.КАЩЕНКА «ЗРУЙНОВАНЕ ГНІЗДО: НОВАТОРСЬКИЙ ДИСКУРС ПРИГОДНИЦЬКОЇ ДОМІНАНТИ

Стаття присвячена аналізу повісті Адріана Кащенко «Зруйноване гніздо» як пригодницького твору, що успадкував традиції вальтерскоттівського пригодницького роману. Предметом дослідження є типологічна співвіднесеність англо-українських концептів «пригода». Повість розглядається як предтеча масової літератури ХХ ст.